

UDK: 262.3: 268 (497.5 Senj) „17“
262.14 (497.5 Senj) „17“
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. veljače 2009.
Prihvaćeno za tisak: 22. veljače 2010.

Ad maiorem Dei gloriam... II. dio: Obrazovanje u vjeri naroda Senjsko-modruške biskupije polovicom 18. stoljeća

Maja Matasović
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
e-mail: maiar_selene@yahoo.co.uk

Ovaj je rad zamišljen kao nastavak već objavljenoga rada u kojemu su proučene knjige koje je svojim župnicima preporučivao senjsko-modruški biskup Juraj Vuk Čolić u svrhu podizanja razine njihova obrazovanja. Na temelju kanonskih vizitacija istoga biskupa ovdje će biti riječi o nauku koji su svećenici prenosili narodu. Proučit će se odredbe koje govore o pouci puka i o postupanju s ljudima. Govorit će se i o pučkim misijama - kod isusovaca vrlo popularnome načinu kontakta s narodom i poučavanja. Svi ti podaci pokazuju da se - sukladno zahtjevima Tridentskoga koncila da se Katolička crkva obrazovanjem bori protiv krivovjerja i praznovjerja - i u siromašnim i teško dostupnim mjestima ulaže znatan napor za naobrazbu i katehezu naroda.

Ključne riječi: Senjska biskupija, Katolička crkva, obrazovanje naroda, kateheze, misije

Uvod

Obrazovanje puka - kako u vjerskim, tako i u svjetovnim pitanjima - jedna je od tema kojoj se u (dosad većinom neobjavljenim) kanonskim vizitacijama senjskoga i modruškoga biskupa Jurja Vuka Čolića (1746. – 1764.) posvećuje mnogo pozornosti. Proces intenzivne brige za obrazovanje naroda počinje u 16. stoljeću s protestantskom reformacijom, katoličkom reformom i odredbama Tridentskoga koncila.¹ Obrazovanje se smatra glavnim oružjem protiv praznovjerja i krivovjer-

¹ O odredbama Tridentskoga koncila i njihovom provođenju u praksi u 16. i 17. stoljeću te o ulozi isusovaca kao i drugih redova (npr. kapucina i pijarista) v.: Robert BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism, 1450-1700*, Washington D. C., 1999.; Marc R. FORSTER, *Catholic Revival in the Age of the Baroque: Religious Identity in Southwest Germany, 1550-1750*, Cambridge, 1999.; Louis CHATELLIER, *The Religion of the Poor: Rural Missions in Europe and the Formation of Modern Catholicism, c 1500-1800*, Cambridge, 1997.

ja u narodu, stoga se svećenici počinju sustavno obrazovati da bi bili sposobni poučavati svoje „ovčice“, kako u vizitacijama piše biskup Čolić. Red kojega se osnutak i ciljevi savršeno poklapaju s odvijanjem i odredbama Tridentskoga koncila bili su isusovci, stoga naslov ovoga rada nosi geslo isusovačkoga reda i ovdje želim naglasiti da su upravo isusovci u 18. stoljeću igrali veliku ulogu u obrazovanju. Poučavanje je jedna od glavnih zadaća isusovačkoga reda od njegova osnutka. Oni su autori brojnih gramatika i rječnika kako latinskog, tako i narodnih jezika (među njima i hrvatskoga), iz njihovih su pera nastajali brojni molitvenici, pjesmarice i autorska ili prevedena djela religijske tematike. Oni su, također, djelovali u pučkim misijama nikada ne zaboravljajući ostvariti živi kontakt s narodom kojemu su bili poslani. Područje Senjsko-modruške biskupije predstavlja plodno tlo za misije jer je narod dosta vremena proveo pod turskom okupacijom, a materijalno je stanje vrlo loše i većina župa pripada Vojnoj krajini (točnije Ličkoj, Otočkoj i Ogulinskoj pukovnji) gdje se nalazi dosta pravoslavnih krajišnika.²

Građu za ovaj rad čine realne vizitacije: odredbe (većinom iz godine 1751./'52.) za pojedine župe i župnike po biskupiji u kojima se nalaze preporuke kakvo se stanje očekuje i personalne vizitacije, tj. ispitivanja svećenika (u ovome slučaju senjskih, bakarskih, ogulinskih i belgradskih) koji nam daju podatke kakvo je stanje doista bilo. Korišteni su dosad neobjavljeni dokumenti iz Biskupskoga arhiva u Senju (dalje: BAS, *Kanonske vizitacije Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije*, kut. I., fasc. 46., 49., 50. i 53.)³, *Urbarij Župe Otočac* iz Arhiva Župnoga ureda Župe Presvetoga Trojstva u Otočcu (str. 5.-11.) i *Izvjješće o Bernarda Zuzorića o misijama 1727. – 1742.*⁴ Ovaj će se rad usredotočiti na odredbe koje se odnose na pouku puka, a govorit će se i o spomenutim pučkim misijama, tj. kako su se i kada odigravale u Senjsko-modruškoj biskupiji.

² Detaljnije o životu pravoslavnoga stanovništva i suživotu s katolicima na području Senjske biskupije v. : Alexander BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine, knjiga druga*, Zagreb, 1997., osobito 117-120, 126-127, 145-148.; Josip BURIĆ, *Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću*, Gospić, 2002., 167-204 i o pravoslavicima na području Marčanske biskupije: Zlatko KUDELIĆ, *Marčanska biskupija – Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611. - 1755.)*, Zagreb, 2007.

³ Izbor dokumenata iz toga arhiva koji govori o senjskome kaptolu u 18. stoljeću objavio je Šime DEMO (prir.) u: *Kanonske vizitacije Senjske i Modruške (Krbavske) biskupije – Personalne vizitacije župe Senj (18. stoljeće)*, Zagreb, 2007. Iako ti dokumenti u ovome radu nisu korišteni, radi lakšega snalaženja, sažetosti i usustavljenosti s oznakama dokumenata u Deminoj knjizi držat ću se nadalje oznaka BAS I. 46, BAS I. 50 itd. Odredbe su citirane prema mjestu, broju odredbe unutar vizitacije pojedinoga mjesta, oznaci dokumenta u arhivu i stranici. Paginacija prati onu upisanu na same listove dokumenata. U slučaju personalnih vizitacija navodi se osoba koja govori, mjesto kojemu pripada, oznaka dokumenta u arhivu i stranica. Hrvatske odredbe donesene su u originalu u izvornoj grafiji jer se pravopis čini lako razumljiv i zanimljiv (x stoji za ž, ch za č, intervokalno g za j, y za j itd.). Latinske su odredbe prevedene.

⁴ Objavio ih je Miroslav VANINO u: *Vrela i prinosi - Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima* 6, 1936., 77-107 i 11, 1940., 124-184.

Odnos svećenika s narodom

Bezbožnik će umrijeti zbog svojega grijeha, ali krv njegovu tražit ću iz tvoje ruke. (Ez 33,8)

Čolićevo doba jest doba duhovnoga rasta, kako naroda, tako i svećenstva - odakle se mora početi jer su svećenici učitelji naroda. Ne smije se zaboraviti da je rad na tome polju započeo i veliku ulogu odigrao već njegov prethodnik biskup Ivan Antun Benzoni.⁵

U čitanju vizitacijskih odredbi može se naći dosta podataka o tome kako svećenik treba pristupiti svome narodu, tj. što u odnosu s narodom nije poželjno. Poseban se naglasak stavlja na svećeničku blagost i očinsku ljubav za povjerene župljane. Ako nekoga treba opomenuti, neka to svećenik učini nasamo kako čovjek ne bi bio osramoćen pred svima. Najstrožem će se ukoru podvrgnuti oni svećenici koji nečije teške mane iznose javno, pogotovo u crkvi. Naime, nije ni ljudima ni Bogu ugodno da se grijesi iznose javno s propovjedaonice i da teške riječi padaju pred Presvetim sakramentom. Međutim, u najozbiljnijim je stvarima dopušteno nepopravljive grešnike predati laičkome poglavarstvu da ih kazni prema zajedničkome dogovoru⁶. Čoliću je poznato da su neki svećenici pretjerano koristili tu mogućnost te ih opominje da je to teška pogreška i da bi im važnija trebala biti osobna briga za ljude nego njihovo zatvaranje u tamnicu.

- „Ravno kako pripovidasmo svemu kleru nassemu spotat nespodobnim načinom, i rugami svoje lyude, i sadasnye voynike, allitiyich gerdit sneprilicnim govorenjem; tako i ovo yisto, i ovdı pripovidamo tuliko V. P. Plovanu, kuli-ko P. Kapelanu, od kih akose nayde koyi, daye kakove nepostene rici govoril ovomu puku, hochesse takovo tesko pedepsat, i nepodnasat u Plovaniyi, i militariskomu mestu.“ (Krpmote, 4, BAS I. 50, p. 123.).
- „Potičemo župnika da, spominjući se svoje vrlo ozbiljne službe, pod prijetnjom kazne Božanskoga suda - gdje će najteža presuda biti nad onima koji upravljaju dušama krv kojih se traži iz njegove ruke⁷ - obavlja ulogu dobrog pastira neprekidnim bdijenjem, poukom toga naroda - postupajući s njim blago i očinskom ljubavlju kako dolikuje dušobrižniku - da ubuduće, djelujući bolje nego što je to dosada običavao i za sebe određujući pokoru, u najozbiljnijim stvarima ipak isti taj narod ili neke iz njega tuži laičkome poglavarstvu.“ (Brinje, 5, BAS I. 49. p. 22-23).
- „S tim narodom, naime, treba postupati kao sa svojim ovčicama - očinskom ljubavlju, a ne oštro niti pretvrdo odbijati ih od Crkve čak i od ispovijedi, a najmanje brinuti se da se vode u tamnicu, u zatvor, kao što je primijećeno da

⁵ J. BURIĆ, o. c., *passim*.

⁶ To je i odluka Tridentskoga koncila, v.: L. CHÂTELLIER, o. c., 19.

⁷ Aluzija na mjesto iz Biblije, citat koji je naveden u podnaslovu ovoga poglavlja.

se dosad činilo, bez razloga i bez autoriteta, teškom pogreškom." (Brlog, 7, BAS I. 49, p. 25).

- „Prisjetivši se svoga slatkog položaja, naime, duhovnoga pastira, velepoštovani će se župnik pomučiti da svekolikim blažim nastojanjem oko udvornosti i naklonosti pobudi ljubav svojih župljana prema sebi uz pokornost prema gospodi službenicima, a krotkost i uljudnost prema pojedincima. Tamo gdje ima potrebe za svećeničkom revnošću, pokušat će izvesti na bolji put dokazivanjem i preklinjanjem te blago i snažno iz govornice u crkvi nagovorima i propovijedi napadajući poroke i opake običaje u rodu, ali nikoga iz općinstva pojedinačno ne dodirujući nego neka onoga tko bi i nakon ovoga bio nepopravljen, pozove k sebi očinskim opomenama nasamo. Tamo gdje ni to ne bude koristilo, pozvat će u pomoć naš biskupski autoritet i onaj laičkoga poglavarstva izmolivši čak i svjetovnu pomoć." (Ogulin, 9, BAS I 49, p. 54.)

Svećenici su učitelji svoga naroda, a posebno im je bilo povjereno poučavanje djece. (Većinom se radi o dječacima.) Čolić zna da narod toga kraja živi od zemlje i stoke te da su djeca od malenih nogu zajedno s roditeljima zaposlena oko preživljavanja pa zato nalaže da se svake nedjelje jedno dijete šalje na vjeronauk, dok je drugo (ili druga) na paši te tako naizmjenice.⁸ Također, kao dobar psiholog predlaže svećenicima da djecu zainteresiraju sličicama, kronicama ili novčićima, stvarčicama kojima se djeca inače vesele, a pogotovo djeca u siromašnim krajevima. A da se tome nisu veselila samo djeca nego i stariji, svjedoče isusovačka izvješća s misija. Iz godine 1767. potječe priča o dvadesetpetogodišnjemu mladiću u Zagrebačkoj biskupiji koji je bježao od ispovijedi i sramotio roditelje. Kada mu je misionar obećao darove, počeo je dolaziti na kršćanski nauk te se uskoro i ispovjedio te počeo uzorno živjeti.⁹

- „Istome bismo župniku postavili zadatak da, primamljujući poklončićima novčića, krunica i slika, potiče roditelje neka svoje dječake (po sili svoje najveće obaveze) barem naizmjenice šalju na katehezu tako da jedan ostane čuvati stado, a drugi (jedan ili više njih) budu pripravnici za katehezu i to pod prijetnjom kazne Božanskoga suda i kanonskom opomenom koja će imati snagu trostruke." (Brinje, 1, BAS I. 49, p. 22.).

Čolić nalaže da svećenik svojim ponašanjem bude uzor narodu znajući da ljudi ne vjeruju čovjeku koji propovijeda jedno, a čini drugo. Velik problem ličkih svećenika (u očima biskupa) bilo je to što se previše bave obrađivanjem zemlje i/ili vrta, lovom, igrama (i u blagdansko, osobito korizmeno i adventsko, vrijeme), a osobito čavrljanjem sa ženama.¹⁰ Već se biskup Petar Mariani 1654. godine žalio da mu svećenici više sličje na seljake, jer se bave poljoprivredom, a ne pročitaju ništa za

⁸ Tounj, 3, BAS I. 49, p. 43.

⁹ M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod III.*, Zagreb, 2005., 268.

¹⁰ Brod, 2, BAS I. 49, p. 39.

duhovni rast jednom kada svladaju misal i brevijar.¹¹ Biskup Ivan Antun Benzoni 1731. godine zabranio je svećenicima vođenje trgovine, kartanje, odlaženje u krčmu i pecanje. (Vjerojatno zbog gubitka vremena i duge odsutnosti iz župe pa tako i zanemarivanja potreba župljana, npr. za hitnom ispovijedi na samrti. Teško da bi nešto drugo u pecanju bilo skandalozno.)¹² Čolić tim odredbama dodaje strogu zabranu pretjerane konzumacije alkohola, lova i osobito druženja nasamo sa ženama koje svećeniku nisu bliske rođakinje i koje su mlađe od pedeset godina, što se odnosi i na poslugu. Posebno se kao problem u nekim odredbama spominju pravoslavne žene jer su one ne samo opasne za moral ličkih svećenika nego bi mogle ugroziti njihovu vjeru i ugled, a tako i vjeru župljana.

- „Jednako kao što svećeničko ponašanje treba biti primjer vjernicima u svemu, tako neka i časni upravitelj, zadovoljan malenom količinom pića i sjećajući se svoje pastirske službe, nikad ne dopusti u svojem domu nazočnost djevojaka ili drugih mladih žena niti njihovo pristupanje k njemu, osim ako bi netko treći bio prisutan, sukladno opomeni koja mu je po crkvenim zakonima iskazana u pismima. Najviše se to odnosi na žene pravoslavne vjere jer razgovor s njima doista nije za izgradnju nego radije za uništenje ovoga naroda." (Brlog, 4, BAS I. 49, p. 24.)
- „Zbog ozbiljnih razloga, nama nadasve poznatih, naređujemo časnome kape-lanu, pod [prijetnjom] gubitka povlastica, da nijednu ženu, osobito udovicu Luciju koja je sada stalno u njegovoj kući, nikako ne primi nego ju što hitrije otpravi i zabrani posjećivanje svoga doma osim onoj za kojom bi imao kakvu potrebu, a koja bi bila rod po krvi ili poodmakle dobi; inače ćemo posve sigurno nastaviti s ukorom kojim smo zaprijetili." (Stajnica, 6, BAS I. 49, p. 21.)

Župnik u Tounju imao je posebnih problema jer se za neke žene koje su stanovale kod njega u kući saznalo da su se sramotno ponijele.¹³ Kazna koja će mu slijediti ako ubuduće u kući bude uzdržavao ženu koja ne zadovoljava dva gore navedena uvjeta jest njegovo uklanjanje s dužnosti u roku od 15 dana.

- „Budući da su zbog nedostatne župnikove pozornosti mlade žene koje ima kod kuće sramotno pogriješile, ne bez sablazni za narod, baš se iz toga posebno pruža pravedan razlog i argument da mu se zabrani da u svojoj kući uzdržava bilo koju ženu koja ne prelazi pedesetu godinu, čak i pod bilo kakvom izgovorom srodstva ili svoje, osim u prvome koljenu. Jednako mu to

¹¹ Mile BOGOVIĆ, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija: Izvješća biskupa Svetoj Stolici 1606. – 1912.*, Zagreb, 2003., 412-413.

¹² J. BURIĆ, *o. c.*, 35. Župnici, naime, prema odredbama Tridentskoga koncila, moraju redovito služiti misu i držati propovijedi, biti na raspolaganju za krštenja, predsmrtne ispovijedi i pričest te poučavati katekizam u selima; M. R. FORSTER, *o. c.*, 212.

¹³ Nije izričito navedeno kako, ali moguće je da su otišle na prelo ili se družile s mladićima prije udaje, možda čak zatrudnjale ili nešto slično tome.

zabranjujemo pod kaznom uklanjanja s dužnosti koja treba nastupiti unutar 15 dana ako se vjerno ne pokori." (Tounj, 7, BAS I. 49, p. 44.).

Svećenici su dužni barem četiri puta godišnje pred većim skupom naroda pročitati one odredbe iz vizitacija koje se naroda tiču. Isto su tako obavezni i paziti na njihovo izvršenje („makar izmolivši svjetovnu pomoć” za najteže slučajeve) inače će ih biskup kazniti interdiktom, tj. zabranit će im pristup u vlastitu crkvu ako ne budu brinuli o ponašanju svojih župljana.¹⁴

Odredbe za vjersku pouku puka

Umnici će blistati kao sjajni nebeski svod, i koji su mnoge učili pravednosti, kao zvijezde navijeke, u svu vječnost. (Dn 12, 3)

Ovaj se stih iz podnaslova, doduše promijenjen, nalazi među odredbama za održavanje kateheze za župu Bakar.

- „Neka se kršćanski nauk naizmjenice izvršava svake nedjelje u poslijepodnevim satima tako da se - kada klerici putem procesija sazovu mladiće i ostale - oni poučavaju svemu što je potrebno za spasenje, a u vrijeme korizme i dijelovima lijepo i korisno izvršene ispovijedi. Nadalje, neka im se to razjašnjava prema redu *Rimskoga katekizma* i prije spomenutih katehista. Neka svi koji se trude oko te kateheze pamte ovo Gospodnje proročanstvo: oni koji poučavaju mnoge zasjat će kao *zvijezde*¹⁵ pravednici u svu vječnost.” (Bakar, 4, BAS I. 50, p. 101., 94.).

Sve dosad rečeno, svi naputci za postupanje s pukom, vode onome najvažnijem svećeničkom poslu - pouci naroda. Propovijedanje Riječi, prema odredbama Tridentskoga koncila, predstavlja glavnu zadaću biskupa i pastira.¹⁶ Iskustvo i poznavanje psihologije ljudi biskupa Čolića opet se očituje u tome što on ne propisuje samo predmet poučavanja nego i načine kako to obavljati.

Važno je bilo ustanoviti **vrijeme mise** tako da se uskladi s potrebama i obavezama naroda. Naime, kako je velikim dijelom područje Senjsko-modruške i Krbavske biskupije pripadalo Vojnoj krajini, muškarci su bili obavezni sudjelovati u vojnim vježbama koje su se odvijale nedjeljom poslijepodne. Očito se znalo događati da oni ne dolaze na misu ako bi misa završavala kasnije prijedodne smatrajući usavršavanje ratnih vještina svojom građanskom dužnošću i postavljajući to (u svjetlu burnih ratnih zbivanja tih vremena) ispred svoje vjerske dužnosti. Biskup stoga nalaže da se mise moraju održavati u nedjeljno jutro tako da i misa i propovijed

¹⁴ Sv. Juraj, 7, BAS I. 49, p. 31-32.

¹⁵ U izvorniku stoji riječ „stellae“ (zvijezde) preko koje je napisano „justi“ (pravednici), a u čistome prijepisu na jednoj od sljedećih stranica piše samo „justi”. Pisac očito nije bio siguran u citat (v. podnaslov ovog poglavlja) te se ispravio.

¹⁶ R. BIRELEY, o. c., 100.

i kateheza puka budu gotovi prije podneva. (Zabranjuje i vjenčanja koja predugo traju, a ne pripadaju župi.) Čak je i u krajevima u kojima nije bilo vojnih dužnosti kao u Vojnoj krajini (Bavarskoj ili Kataloniji npr.) bilo teško domamiti ljude (pogotovo odrasle) u crkvu u nedjeljno poslijepodne te se ustalila praksa da se katekizam poučava pod misom.¹⁷ U podne bi se molio *Andeo Gospodnji*.¹⁸ Nužno je također redovito održavati mise ne samo u civilnim nego i u svim vojnim mjestima gdje postoji veći broj ljudi. U suprotnome, ti bi ljudi lišeni katoličke mise i u stalnome društvu pravoslavnih krajišnika bili u opasnosti da izgube svoju vjeru.

- „Svetu misu za narod, međutim, u nedjelje i dane blagdana treba slaviti u pravo vrijeme tako da završi oko podneva prema propisu kanona, a ne u poslijepodnevnim satima - izuzevši neku svečaniju službu ili ozbiljan i neizbježan razlog. Tako se nakon odslušane mise mogu u uobičajeno vrijeme obaviti vojne vježbe, uvedene radi usavršavanja carsko-kraljevske službe te se narod može vratiti kući. Neka se primjenjuje neki sunčani sat po kojem se upravlja drugi kućni kako bi se poštovala prema propisu deseta ura - na što se [župnik] treći put upozorava i tada neka služba Božja počinje te će se tako sigurnije završavati u dužno vrijeme." (Tounj, 4, BAS I. 49, p. 43.).
- „Jednako kao što je narod sela Zagorje narastao tako da čini gotovo polovinu ove župe i da su gospoda službenici dužni obavljati svoje vojne vježbe, ondje će se ubuduće misa slaviti češće umjesto svakoga trećeg tjedna, čega se dosad držao velepoštovani župnik. Ondje će isto tako uvijek, dakle jednom u mjesecu, imati katehezu prema uredbi trinaeste odluke. A u ostale će nedjelje (skoro svake nedjelje) ili časni kapelan ako nije opravdano spriječen ili jedan od ovdajšnjih svećenika u filijalnoj crkvi Sv. Jurja voditi sveto misno slavlje da ne bi toliko vojnika okupljenih na vježbi i službenika bilo uskraćeno za slušanje te mise." (Ogulin, 14, BAS I. 49, p. 55.).
- „A da se ne bi takvo božansko služenja mise i druge [službe] razvlačile, najstrože zabranjujemo slaviti vjenčanja u vrijeme pjevane, tj. narodne svete mise, osobito [za vrijeme] propovjednoga govora, za bilo koju susjednu crkvu ili crkve." (Grobnik, 6, BAS I. 50, p. 69.).

Ne samo vojnici nego i pastiri te svi ostali koji na dužnost kreću već od ranoga jutra imaju pravo na posebnu misu prilagođenu svojim potrebama.

- „Budući da su ovdje dva svećenika - velepoštovani župnik i kapelan te da je za narod dostatna jedna sveta misa, druga će se slaviti u ljetno doba u pet sati, a u zimsko u pola šest za služinčad, pastire ili one koji kod kuće moraju bdjeti nad svojim stvarima dok se obavlja župna misa s propovijedi za narod." (Tounj, 5, BAS I. 49, p. 43.).

¹⁷ R. BIRELEY, o. c., 103., v. i prilog iz *Urbarija župe Otočac* niže u radu.

¹⁸ Brlog, 8, BAS I. 49, p. 25. U Europi je to postala uobičajena praksa tijekom 17. stoljeća (R. BIRELEY, o. c. 110).

Za učinkovitu je pouku neophodno da narod razumije **jezik** na kojemu se govori. Zato je, iako je jezik mise gotovo redovito latinski (Broj glagoljaša u Senjskoj biskupiji znatno opada upravo u doba biskupa Čolića.¹⁹), nužno da propovijed bude ne samo na narodnome (kako se u vizitacijama naziva - *ilirskome*) jeziku nego i tako jednostavnome da se lako može pratiti. Većina je katekizama tadašnjega vremena upravo iz toga razloga jednostavnosti sastavljena u obliku pitanja i odgovora. Svaka pouka tako automatski uključuje i ispit.

Predmet poučavanja daje se iščitati iz vizitacijskih odredbi. Međutim, ovdje bismo trebali spomenuti i spis koji se nalazi u *Urbariju župe Otočac*.²⁰ Taj tekst doslovno ispisuje u obliku pitanja i odgovora sve ono što se za vrijeme mise (kao kateheza poslije propovijedi i kasnije za trajanja latinskih dijelova mise) na hrvatskome jeziku govorilo narodu.²¹ Narod, dakle, mora poznavati molitve: *Očenaš, Zdravo Marija, Vjerovanje* (vjerojatno tzv. *Apostolsko vjerovanje* jer ono stoji u *Urbariju Otočca*, dok su se postavke *Nicejskoga vjerovanja* objašnjavale u katehezi), zatim zapovijedi: *deset Božjih i pet crkvenih zapovijedi* te sedam svetih sakramenata (kao i sedam smrtnih grijeha iako se oni u vizitacijama ne spominju). Spominju se još i teološki čini, naime, *Čin vjere, Čin ufanja i Čin ljubavi* te *Čin pokajanja ili skrušenja* (za ispovijed). Od osnovnoga crkvenog nauka poučava se jedinstvo triju božanskih osoba, razjašnjava se (u *Nicejskome vjerovanju* spominjano) utjelovljenje Isusa Krista po Duhu Svetome od Djevice Marije, razlozi njegove muke i smrti te da je Bog sudac živih i mrtvih, dobrih i zlih. Također se uči pet točaka za obavljanje dobre ispovijedi (sabranost uz pomoć Duha Svetoga, savršeno pokajanje iz ljubavi prema Bogu, odluka da se više neće griješiti, ispovijedanje svećeniku i vršenje zadane pokore), tajna Euharistije te četiri stvari potrebne za spasenje (rimokatolička vjera, pouzdanje u Božje milosrđe za one koji žive po zapovijedima, ljubav prema Bogu i bližnjemu te vršenje dobrih djela). A sve to treba vjerovati jer je to "Bog, premudar i preistinit, objavio Crkvi i iznio da to treba vjerovati".

- „Da bi taj nauk bio prema propisu, nakon Evanđelja i Vjerovanja nedjeljama i drugim blagdanima neka [kapelan] pročita tako da narod odgovara *Vjerovanje, Očenaš, Zdravo Mariju, deset zapovijedi Dekaloga, pet crkvenih i sedam sakramenata* ilirskim govorom kako smo mi to zadali u okružnicama, a zatim sve što je potrebno za spasenje, naime, da je jedan Bog, a tri osobe među sobom u svemu jednake te da je druga osoba iz Svetoga Trojstva postala čovjekom u utrobi Djevice, Blažene Majke, djelovanjem Duha Svetoga, da je za naše otkupljenje trpio i umro te da je on naplatitelj dobrih i sudac zlih. I to treba vjerovati jer je to Bog, premudar i preistinit, objavio Crkvi i iznio da to treba vjerovati. Osim toga, treba vjerovati, tj. vjera, također i održavanje

¹⁹ Š. DEMO, o. c., 47-53.

²⁰ V. podatke o građi u uvodu.

²¹ Ovdje navodim samo primjere, cjelokupan se tekst nalazi u prilogu 2.

naredbi, potrebni su za spas, zatim pokajanje nakon što se počini grijeh, a potrebni su i dijelovi ispovijedi, čistoća, unutarnja žalost kojom preziremo grijeh radi uvrede Boga kojega treba nad svim ljubiti s ozbiljnom nakanom da se izbjegavaju grijesi i prilike za grijeh.

Nakon što se narodu koji odgovara pročita sve što je potrebno za spasenje, tada će [kapelan] pola sata objašnjavati počevši od Vjerovanja i tako prema sastavljenome redu svake nedjelje, a to će ponavljati blagdanima. Nakon toga zapovijedi Dekaloga, Crkve i napokon sakramente prema pravilu i načinu Rimskoga katekizma s katehistom Turlotom²² kao pomoći za historijate ili Srži kateheze. Češće će pokušavati nešto reći o vrlini pokajanja, osobito savršenoj žalosti iz Rimskoga katekizma.” (Krmpote, odredbe za kapelana 3 i 4, BAS I. 50, p. 124.).

I vizitacije, a pogotovo spis iz *Urbarija Otočca*, daju nam zanimljiv primjer kako se kateheza odvijala u praksi. U odredbama Čolićevih vizitacija propisano je da se pouka vrši ili odmah poslije mise ili za vrijeme mise. U Grobniku se npr. odvija u osam sati za dječake i pastire, što je vjerojatno nakon prve jutarnje mise, a u deset sati za narod. Za istu se župu, kao i za neke druge (Bribir npr.), propisuje i da je katehezu dužan vršiti župnik, ali neka se svećenici izmjenjuju u održavanju propovijedi kako bi uvećali svoje zasluge pred Bogom.²³ U *Urbariju* se izričito kaže da, dok jedan svećenik slavi misu, drugi sve do kraja mise s narodom moli potrebne molitve, zapovijedi, činove itd. Praksa da se misa odvija na latinskome, a da za to vrijeme narod moli nešto drugo na hrvatskome, nastavila se sve dok na Drugome vatikanskom koncilu nije dopuštena misa na narodnome jeziku.

- "Budući da je osnovna župna dužnost - i to najozbiljnija poučavati svoje stado, osobito o svemu što je potrebno za spasenje s prikladnim objašnjavanjem istoga da bi se to održavalo prema propisu, neka velepoštovani župnik svake nedjelje i blagdana pročita teološke čine, prvenstveno tako da narod odgovara, jasno i razgovijetno, glasno izgovarajući sve pojedinačno, zatim *Vjerovanje*, *Očenaš*, *Zdravo Mariju*, deset zapovijedi Dekaloga, pet crkvenih, sedam sakramenata, govorom i riječima na dugo i široko označeno i popisano. Zatim će u pola sata objasniti najviše prema redu *Rimskoga katekizma* pridruživši i Turlota što se tiče historijata i to pod pjevanom svetom misom nakon Evanđelja i Vjerovanja. A dječake će nadalje poslije pjevane svete mise poučavati i is-

²² Detaljnije o Nicolasu Turlotu, piscu katehetskih priručnika, v.: Maja MATASOVIĆ, „*Ad maiorem Dei gloriam ...* (I. dio): Vjerske knjige među svećenicima Senjsko-modruške biskupije polovicom 18. stoljeća”, *Povijesni prilozi* 36, 2009., 136-137. Njegov *Thesaurus doctrinae christianae* kotorski je franjevac Bonaventura Marcelo 1770. godine preveo i na hrvatski kao *Blago nauka karstianskoga* (tiskano u Veneciji; Ivan FUČEK: „Teologija i teolozi u Hrvatskoj u 18. st.”, *Obnovljeni život* (59), 3, 2004., 366.) Naslovnica se može vidjeti na internetskoj stranici <http://katalog.hazu.hr> (zadnji pristup 16. X. 2009.), a za podatak, kao i za veliku pomoć u savjetima pri izradi ovoga i prethodnoga rada, zahvaljujem kolegici Teodori Shek Brnardić.

²³ Grobnik, 9 i 6, BAS I. 50, p. 68-69.; Bribir, 4, BAS I. 50, p. 119.

pitivati isti velepoštovani župnik ili velepoštovani kanonik Štiglić o pravljenu znaka križa i kako se njime objašnjava ono što je potrebno za spasenje, naime, jedinstvo Boga u trojstvu osoba u sebi po svemu ravnopravnih, utjelovljenje Krista Gospodina na plaću dobrima i kaznu zlima te da u sve to trebaju vjerovati zato što je Bog, nadasve mudar u spoznavanju i nadasve istinit u govoru, to očitovao Crkvi i pokazao da treba vjerovati da nam je Crkva temelj i stup istine.” (Hreljin, 3, BAS I. 50, p. 105-6.).

- „Usred svete mise ili iza Vjerovanja odvija se propovijed. Kada ona završi, župnik govori katehezu na sasvim kratak i jasan način objašnjavajući sve što je nužno potrebno za spasenje, način ispovijedanja, djelo pokajanja i ostalo oblikujući pitanja i odgovore. U nastavku se dodaje neka se ne zaklinje Bogom i neka se uzdrži od svakoga proklinjanja. To sve neka se odvija na sljedeći način ništa ne dodajući niti ne oduzimajući.

Upit: Kolikoje Bogov. Odgovor: jedan yie Bog. Up: Kolikoje Person. Odg: tri. Up: Kakosse zovu. Odg: Otacz, Sin i Duh Sveti. Up: Kite je stvoril. Odg: Bog Otacz. Up: Kite je odkupil. Odg: Sin Issukerst. Up: Kadi. Odg: Na Svetomu Krixu za nas umirajuchi. Up: Kiteje posvetil. Odg: Duh Sveti na Svetomu Kerstu. Up: hochieli Dussa umriti. Odg: neche. Up: Cache dat Bog dobrim. Odg: Ray Nebeski. Up: a zlim. Odg: Muke paklene. Up: Koliko stvari je potribno znati kichese pravo ispovidati. Odg: Pet. Up: Koyiesu te pet stvari. Odg: 1. Zazvati dar Duha Svetoga, i promisliti sve svoje grihe navlastito od najzadnyie spovidi ucinyiene. 2. Pokajatisie zanyie, ne zato dasmo snyimi Ray izgubili, ali pakal zadobili, nego samo zato dasmo snyimi pridobroga Boga uvruidili. 3. uciniti pravu odluku dassie nechiamo veche nigdar unyie povratiti. 4. pristupiti k Redovniku, i sve svoyie grihe pravicno ispovidati, i niednoga nezatajati. 5. Overssiti pokoru, koyiu Redovnik naredi.” (Urbarij Otočca, str. 6).

U župi Lešće (danas se naziva Lešće na Dobri) nastao je problem jer je župnik teološke čine recitirao napamet svojom metodom, a nije ih nigdje zapisao tako da kapelan u slučaju župnikove bolesti ili odsutnosti nije znao ponoviti isti tekst.²⁴ Naravno da je to u narodu izazivalo zabunu te je Čolić svim župnicima po biskupiji poslao okružnicu s tekstovima koji se trebaju poučavati. Taj je tekst, nadalje, trebao biti čitljivo ispisan na vidljivom mjestu u crkvi tako da ga svaki svećenik nedjeljom može pročitati narodu (a mogao je poslužiti i onima iz naroda koji su bili pismeni). Vrlo je vjerojatno da već spominjani tekst u *Urbariju Otočca* potječe iz takve, ako ne i upravo te okružnice. Taj je tekst zapisao Luka Devčić, župnik Otočca od 1740. do 1762. godine. Može se spomenuti da je od 1774. do 1792. godine ondje bio župnik Ivan Dominik (pl.) Vukasović, koji u vizitacijama iz 1751. godine šalje izvješće kao župnik u Smiljanu. On se, među ostalim, školovao i u Senju, a za svećenika ga je postavio upravo biskup Čolić te se može smatrati nje-

²⁴ Lešće, 8, BAS I. 49, p. 57.

govim učenikom. Vukasović je, prema vlastitome svjedočenju na početku *Urbarrija*, uveo katehezu svake nedjelje u dva sata poslijepodne te također preporuča da se poslije kateheze mole lauretanske litanije, a prije i poslije njih neka bude blagoslov naroda.²⁵

Da se pouka naroda nije sastojala samo u pitanjima vjere, govore nam osobito izvješća o misijama o kojima će biti govora u sljedećemu poglavlju i koja svjedoče da su misionari poučavali narod i čitanju i pisanju ostavljajući im misijske knjižice. Iz vizitacija saznajemo i sljedeće sadržaje pouke: dječaci su se trebali poučavati i „osnovama latinskoga jezika”²⁶. Čolić je, naime, svjestan da se nitko od dječaka, ako bude išao u neke više škole, neće moći maknuti bez latinskoga. U to su doba samo prva četiri razreda osnovne škole imala nastavu na hrvatskome. Škole u Vojnoj krajini nastavljale su se na njemačkome, a izvan nje na latinskome.²⁷

Probleme je svećenicima, a vjerojatno i narodu, predstavljalo i praznovjerje (poput vjerovanja u vile) i čaranje te odlazak vračarama. Da se prosvjećivanje naroda sastojalo i u objašnjavanju kako bolesti ne potječu od magije nego od prirode i da čak ni svećenici ne mogu proricati, svjedoče i sljedeće odredbe:

- „Pastirsko bit hochie nagovaranje V.P. Plovana, kako za nauk kerschianski, da ye yedan jedini BOG, ki sva stvori, sva vlada, troyi u personah, u svemu sobom yednakih, od kojih druga persona sin BOG ucinivise za Nas covik, odkupilnas od suxanstva Paklenoga, i da daje dobrim plachie vikovite u Nebu, a zlim i okornim grisnikom vikovične muke u Paklu, koga da se sva imaju verovat, i za istinu derxat, yer ye ovo BOG, pravo znanye i pravo istino objavill S. Materi Crikvi, a S. Mat Crikva nasz uci, i nadalye, kodse u 10^{mu} i 11^{mu} perve visite uzderxuye, tako nastoyat hochie za uvixbatgih, da vnoge i svake versti bolesti, i ostala, kanamse pripechiuju, dohode ne od csarovayih hudoblye, i villovnosti, nego od naravi, ka cudnovata u nasz cini stvari, a najposlie sve od BOGA: i da csari kerschianinu nenaude, nego se tiraju od njega S. Kerstom, S. Krixom, dobrim uffanjem ucinjenim, i da samo onim pripuschia BOG, da skode czoperniye i hudoba, koi na nje veruju. Prisisu oni nassi, ki nam svako zlo i meju tim teske bolesti salju, prama kim jesu naravske likariye i likari, a duhovni nek BOGA mole polak Rimskoga Rituala molitve, samo od Crikve naredjene. I ovise ima odlučak vech puti na letto Puku prostat, i med Pučke odlučke postavit.” (Pazarište, 4, BAS I. 49, p. 8-9.)
- „Budući da narod zaveden raznim zabludama i obmanama pristupa nekim svećenicima izvan dijeceze prema Trnovi kako bi iz njihova, jednostavno rečeno, proricanja (da ne kažem praznovjernih predviđanja) saznao tajne srca i budućnost, velečasni će se župnik potruditi da ih oduči od te pogreške svojim

²⁵ Urbarij Otočca, p. 4.

²⁶ Stajnica, 5, BAS I. 49, p. 21.

²⁷ Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., 21.

župničkim nagovorima i poukama prijeteći im duhovnim kaznama pa čak i izbacivanjem iz Crkve, koje propisuje Naš biskupski autoritet." (Čabar, 4, BAS I. 49, p. 38.).

U spisima se također nalaze i potpuno praktični naputci: majke se upozoravaju da ne spavaju zajedno u krevetu s malenom djecom jer se događa da se ona uguše. Također se savjetuje da se, kada umre trudnica, dijete izvadi iz majke da se vidi je li živo te da se što prije krsti.²⁸ Te su upute za narod pisane na hrvatskome čak i kada su odredbe za župnika na latinskome.

Dan u životu ili kako je to izgledalo u praksi

Za kraj ovoga poglavlja o pouci može se navesti kratko izvješće o stanju u župi Belgrad, koje 8. studenoga 1752. godine daje tamošnji župnik Stjepan Livak, a možemo ga promatrati kao sličicu iz stvarnoga života:

- "Podučavam kršćanski nauk svake nedjelje pod svetom misom prema uredbi Odluka, molim s njima *Očenaš, Zdravo Mariju, Vjerovanje*, deset zapovijedi Dekaloga, pet crkvenih, sedam sakramenata, tj. sve što je potrebno za spasenje, tri teološka čina posebno s pokajanjem objašnjavajući im kasnije jednom križ i njegova otajstva, drugi put potrebno za spasenje, zatim kroz čitavo *Vjerovanje*, zatim kroz zapovijedi prema p. katehistu Mulihu²⁹ oko otprilike pola sata, a običavam govoriti i o Evanđelju iz Divkovića koji je nekoć, prvi put, tiskan u Cetinju pod splitskim nadbiskupom, a pretiskan u Veneciji 174?³⁰. Ponekad ipak ne poučavam dječake svake nedjelje, no oni se inače dobro ponašaju, svi se ispovijedaju za Uskrs. Također, nijedno dijete nije umrlo bez sakramenta krštenja osim Anice Knezić, koja je 26. travnja 1751. godine umrla neočekivanom smrću te je ujutro nađena mrtva. Za sebe imam ilirske knjige za katehezu, one koje sam rekao: za moral Kadčića, *Život svetaca*, za asketike Tomu Kempenskoga. Rođakinja Grgura Golaća sumnjiči se za preljub. Svake nedjelje čitam ljudima svetu misu i pridodajem plod za narod jedne nedjelje, u ostale dvije [to čine] druga dva moja sukanonika. Običavam slaviti svaki dan kada je najavljeno izvršavanje brevijara i priprema te se barem dvaput u mjesecu ispovijedam stalnome ispovjedniku. Čuvam čistoću u crkvi, sakristiji, na zasunu svetohraništa i crkve, popisujem krštene, potvrđene itd. te također stanje duša, broj kojih je što se tiče kuća 118, a duša ukupno 637, za pričest 530 (...). Mrmljaju protiv grižanskoga župnika zato što je prislan sa sestrom pokojnoga klerika Malinarića, koju je tražio zbog njezina maloljetnog

²⁸ Lešće, dodana odredba za narod, BAS I. 49, p. 58.

²⁹ Vjerojatno misli na *Poszel apostolszki* gdje postoji široko tumačenje 10 Božjih zapovijedi. Detaljnije o Jurju Mulihu kao i o dolje spominjanim katoličkim piscima (Matija Divković, Antun Kadčić, autor *Života svetaca* Laurentius Surius, Toma Kempenski) v.: M. MATASOVIĆ, o. c., 134-139.

³⁰ Upitnik stoji u izvorniku, vjerojatno autor nije bio siguran za godinu.

nećaka itd. koji je razglasio da je bio vidio kip Blažene Marije kako plače, što bi bio znak ohole ćudi itd. Kanonik Svast još je i sada ponekad nemiran, Barac je odan vinu. Kod ovoga naroda ne nalazim više nikakvu sablazan osim što je Ivan Lusidić bio uhvaćen u preljubu i s njim žena Sarara te ih je bio trebao palicama izudarati jedan bakarski trabant.” (BAS I. 50, p. 112-113.).

Misionarsko djelovanje

Podžite dakle i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga i učeci ih čuvati sve što sam vam zapovjedio! (Mt 28, 19-20)

- "Neka se u tome (tj. pouci) služi *Rimskim katekizmom* ili Turlotom ili knjižicom na ilirskome jeziku koju su običavali dijeliti oci misionari.” (Hreljin, 3, BAS I. 50, p. 106.).

Ovaj nam citat pokazuje da su na području Senjsko-modruške biskupije običavali djelovati i pučki misionari. Oni su zadnja karika u lancu obrazovanja između svećenika i naroda. Oni su pisali djela koja su svećenici čitali kako bi naučili prenositi nauk narodu, a misijske su knjižice ostajale i u rukama stanovnika kojima je to često bila jedina literatura na kojoj su mogli vježbati čitanje. Među misionarima su dosta aktivni i brojni bili isusovci iako ne treba zaboraviti ni pavline ni kapucine. Upravo je ove potonje 1689. godine car Leopold I. na savjet papinskoga nuncija Kolonića poslao da vjerski i moralno uzdigne Liku i Krbavu nakon što su ti krajevi oslobođeni od Turaka. Za kapucine Burić navodi da su 1695. godine, predvođeni svojim poznatim gvardijanom i propovjednikom ocem Marinom, uspjeli pridobiti 400 Vlaha za katoličku vjeru. Oni su poučavali, grdili, propovijedali, ispovijedali, povećavali crkve i crkvena dobra. Sa sobom na misije nose samo Sv. Pismo, promiču pobožnosti svecima i mučenicima, a kontemplaciju smatraju jednakopravnom, ako ne i uzvišenijom, od propovijedanja. Često pomažu župnicima u vrijeme Uskrsa vodeći procesije, ispovijedajući, dijeleći pričest i slično.³¹ Godine 1750. kapucini samostana u Karlobagu izdali su misijski priručnik *Pisme duhovne*.³² U Slavoniji su propovijedali franjevci Filip Lastrić (osobito aktivan u Bosni) i Rafael Levaković.³³

Kroz izvješća isusovaca o misijama, koja je objavljivao Miroslav Vanino³⁴, najbolje su nam poznata vremena i način odvijanja upravo isusovačkih misija pa ću se na njima najviše i zadržati. Iako se radnje u misijama (kateheza, propovijedanje

³¹ J. BURIC, o. c., 182; L. CHÂTELLIER, o. c., 8-9; M. R. FORSTER, o. c., 226-7.

³² M. VANINO, o. c., 165.

³³ Ivan FUČEK, *Juraj Mulić, život i djelo*, Zagreb, 1994., 237.

³⁴ Općenito za pučke misije u Hrvatskoj treba vidjeti: M. VANINO, o. c., 1-281 i izvješća koja je objavljivao u *Vrelima i prinosima*; Mijo KORADE, *Hrvatski isusovci - misionari*, Zagreb, 1991., 57-102 i 128-158; te I. FUČEK, o. c., 43-52, 156-162, 171-332 i 371-456.

kojim isusovci izravno nasljeđuju Kristovo slanje apostola u svijet³⁵ i pomoć siromašnima) poklapaju s ciljevima Tridentskoga koncila, misije su imale svoj oblik i prije sazivanja koncila.³⁶

Postoje dvije poznate misijske metode: *segnerijanska ili svečana* te *Regisova ili katehetska misija*. Ova potonja ime je dobila prema francuskome misionaru Sv. Franji Regisu (+ 1670.) i ograničena je na pouku o temeljnim istinama vjere. Njih su isusovci (osobito oni požeški) održavali većinom po sjevernoj Hrvatskoj, a sa segnerijanskom ju je spojio Juraj Muliš. Ovaj drugi tip stvorio je već spominjani talijanski isusovac Paolo Segneri, koji je održao preko 540 takvih misija po srednjoj i sjevernoj Italiji. Njegova se metoda temelji na duhovnim vježbama Sv. Ignacija Loyole,³⁷ a odvija se na sljedeći način. Prvi se dan narod okuplja u župnoj crkvi i misionar im predstavlja svrhu misije, a to je da poprave svoj život te zadobiju potpuni oprost grijeha i papinski blagoslov. Svako se daljnje jutro održava propovijed o jednoj od važnih vjerskih istina ili dužnosti vjernika koju bi slijedila molitva krunice, a ponekad i bičevanje (flagelacija) misionara.³⁸ Redovito se odvija i čin pokajanja nakon kojega je narod slobodan do poslijepodneva kada se opet skuplja na katehezu. Prvo se održava pouka za djecu, a zatim ona temeljitija za odrasle. Nakon pouke izlaže se Presveto Otajstvo, misionar drži jedan ili više „razgovora” da potakne na skrušenje te kratku propovijed. Sve završava blagoslovom s Presvetim. Tako se postupa kroz nekoliko dana (najčešće osam do deset ovisno o veličini župe), a preostalo vrijeme služi misionarima za ispovijedanje i dobra djela (pomirenja, obraćenja...). Subotom se obično odvijaju ispovijedi, a nedjeljom, što je najčešće zadnji dan, nakon generalne pričesti biva pobožna i svečana pokornička procesija. Toga se dana ljudi također odriču hrane, a često i vode. Cijeli se dan obavljaju pokorničke vježbe i molitve. U sumrak se slaže procesija koju predvode misionari s biskupom i prelatima ako su prisutni, a ljudi nose znakove pokore (trnove vijence, lance, križeve, cilicije, užad...) Sudjeluju predstavnici svjetovne vlasti i plemići, radnici i seljaci, a na kraju i žene i djeca. Postoji više postaja na kojima se čita Evanđelje, a na zadnjoj misionar drži svečanu propovijed, glavnu u cijelim misijama. Pjesma, molitva, ispovijed i pokora ponekad se nastavlja sve do jutra.³⁹

³⁵ V. citat u podnaslovu poglavlja te L. CHÂTELLIER, *o. c.*, 9.

³⁶ *Isto*, 11.

³⁷ M. VANINO, *o. c.*, 109. Isusovačke se misije osobito usredotočuju na teme grijeha i oprosta, navode na ispovijed i pričest te uključuju znatnu katehetsku pouku, R. BIRELEY, *o. c.*, 98. Sv. Vinko Paulski i njegovi suradnici radije su duže (oko mjesec dana) ostajali na jednome mjestu te su se uz pouke, ispovijedi i povremene jednostavne procesije usredotočili na organizaciju bratovština i profesionalno usavršavanje svećenika; *isto*, 100.

³⁸ I. FUČEK (*o. c.*, 244-6) kaže da je samobičevanje u misije u Hrvatskoj uveo Muliš, a da su ga njegovi suputnici u tome slijedili, iako ne svi. Još navodi da su se iz ganuća naroda rađala pokajanja grešnika kao i obraćenja pravoslavaca.

³⁹ Skupljeno iz: M. VANINO, *o. c.*, 84 i d.; I. FUČEK, *o. c.*, 171-332 i M. KORADE, *o. c.*, 80, 87., R. BIRELEY, *o. c.*, 98-100.

Juraj Vuk Čolić i sam je više puta sudjelovao na vizitacijama tijekom svoga života. Nije isključeno da ga je sudjelovanje na misijama potaknulo na tako gorljivo nastojanje oko obrazovanja i uzdizanja puka. Tome je sigurno potpomoglo i zalaganje koje je u to uložio njegov prethodnik biskup de Benzoni. Ovdje bih dala pregled misija koje su se odvijale po Senjsko-modruškoj biskupiji za vrijeme svećeništva i biskupovanja Jurja Čolića.⁴⁰

- **1725.** godine Bernard **Zuzorić**, poznat i kao katolički pisac,⁴¹ na poziv biskupa Pohmajevića drži segnerijansku misiju s Ivanom Krstiteljem **Jakobovićem** po Vinodolu. Obišli su Novi, Senj, Ledenice, Bribir, Grižane, Hreljin, Grobnik i Bakar. Na misije su dolazili i stanovnici okolnih mjesta tako da je na skupovima znalo biti i više od 2000 ljudi. U Senju su se na misiji pomirile dvije plemićke obitelji - Vukasovići i Lalići, koji su godinama bili u svađi. (Čak su Lalići bili prijetili da će topom raznijeti kuću protivnika.) Vlast je zabranila besramne pjesme, iskorjenjuje se psovka, potiče češće primanje sv. pričesti. Sljedeće **1726.** godine misije se nastavljaju u Rijeci kamo dolaze i Trsaćani. Zatim misionari odlaze u Modrušku biskupiju: Brod na Kupi (sudjeluje 5000 ljudi), Lukovdol, Slunj (2000 ljudi u mjestu koje Zuzorić naziva selom) i Oštarije. Obavljaju se velike životne ispovijedi, a propovijedi su oštro protiv vrlo raširenoga bezdušnog lihvarjenja. Posebno se upozoravaju siromašni roditelji da djecu ne daju u službu raskolnicima jer onda ti dječaci često postaju pravoslavci. Također se svećenicima zabranjuje da traže novce za dijeljenje sakramenata jer se događa da siromašni umiru bez sakramenata jer se ne usude zvati svećenika znajući da mu ne mogu platiti. U one župe Senjske biskupije u koje još nisu bili stigli, misionari su se uputili **1727.** godine. Župe su: Sv. Juraj, Jablanac, Brinje, Otočac te Gornji i Donji Kosinj. (Skupilo se 8000 ljudi i iz susjedne Like i Krbave.) Ovdje se prvi put u izvješćima spominje Juraj Čolić, koji je kao senjski vikar za vrijeme biskupa Pohmajevića s još nekoliko svećenika išao s misionarima te se razbolio u Brinju i žalostan morao vratiti u Senj.⁴²
- **1731.** godine jedan riječki isusovac prati biskupa Benzoniya na vizitaciji župa po biskupiji.⁴³
- Tek su za sedam godina (**1734.** godine) **Zuzorić** i s njim ovaj put Franjo Ksaver **Domazetović** opet došli u Senjsko-modrušku biskupiju na poziv biskupa

⁴⁰ Prema: M. VANINO, o. c., 119-281, Franjo Emanuel HOŠKO, „Knjižica duhovna (Trnava, 1768.) riječkih isusovaca”, *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 16. do 18. studenoga 2006.* (ur. Ines Srdoč-Konestra i Silvana Vranić), Rijeka, 2008., 343-5 i izvješćima Bernarda Zuzorića objavljenima u *Vrelima i prinosima* br. 6 i 11.

⁴¹ Detaljnije o njemu v. M. MATASOVIĆ, o. c., 140.

⁴² M. VANINO, o. c., 125.

⁴³ F. E. HOŠKO, o. c., 344.

de Benzoni. Obišli su ista mjesta po Vinodolu kao i u prošloj misiji s istim uspjehom, osim što je u Hreljini jedan čovjek odvrćao narod od misije te je prvi dan došlo samo šezdesetak osoba. Međutim, misionari su s njim porazgovarali i zamolili ga da ne šteti svojoj duši zaprječujući drugima da se spase. Čovjek je sljedećega dana sam počeo pozivati na misije po kućama te se do kraja opet skupilo 2000 ljudi. Te su godine u Bakru na poticaj misionara biskup de Benzoni i bakarsko-vinodolski zapovjednik Sigmund Sartori odredili svotu novaca koji bi se dijelili siromašnoj djeci kada dođu na vjeronauk u crkvu Sv. Margarete na obali da se tako stane na kraj vjerskome neznanju. Misije se nastavljaju 1735. godine i obuhvaćaju Brinje, Otočac, Gornji i Donji Kosinj te Senj i u svima sudjeluje biskup de Benzoni. Tu zajedno s biskupom opet nalazimo Jurja Čolića, koji kao generalni vikar Senjske biskupije i opat Sv. Jurja te arhiđakon čini pokoru. Čak je bosonog, opremljen štapom i apostolskom torbom, pratio oce na misijama.⁴⁴ Misionari su dijelili Zuzorićeve *Hvale duhovne* (tiskane prvi put 1729. godine) i *Nauk kerstjanski*, koji je 1730. godine dao tiskati upravo biskup Benzoni.⁴⁵

- Opet sedam godina kasnije 1741. godine **Zuzorić** se još jednom vraća u Senjsko-modrušku biskupiju i s Ivanom Krstiteljem **Ivićem** na poziv biskupa Benzoni drži misije. U Sv. Jurju biskupa je s dva kanonika zamijenio generalni vikar Juraj Čolić. Zuzorić zatim u Senju vrši javne duhovne vježbe kao i one posebne za svećenike koje je pozvao Čolić, a Ivić obavlja misiju u Jablancu gdje sprječava ubojstvo iz osvete i miri dvije obitelji. Sličan se slučaj odvija u Ledenicama, zadnjoj postaji te godine. Gdje god je držao misije, Zuzorić je uvodio pozdrav "Hvaljen Isus", a isto je činio i otac Mulih u sjevernoj Hrvatskoj.⁴⁶
- 1744. godine misije je u Senjsko-modruškoj biskupiji držao poznati Juraj **Mulih** s bivšim Zuzorićevim pratiteljem Ivanom **Ivićem**. Obišli su Lukovdol, Lešće (na Dobri), Oštarije, Tounj, Slunj, Bosiljevo i Ribnik⁴⁷ sa zamjenikom senjskoga biskupa za Modrušku biskupiju. Pri svome posjetu prema segnerijanskoj su metodi održavali propovijedi, javne pokore i procesije u trajanju od oko devet dana. Misionari su mogli dijeliti knjižicu *Bogoljubne pisme*, koja je tiskana 1736. godine, a sadržavala je i osnove vjere. Sve svoje katekizme s listićima za opismenjavanje Mulih je dijelio besplatno u tisućama primjeraka.⁴⁸

⁴⁴ M. VANINO, o. c., 112., 134.

⁴⁵ M. VANINO, o. c., 114-5.; Š. DEMO, o. c., 408.

⁴⁶ M. VANINO, o. c., 130.; Mijo KORADE, Mira ALEKSIĆ i Jerko MATOŠ, *Isusovci i hrvatska kultura*, Zagreb, 1993., 153.

⁴⁷ I. FUČEK, o. c., 185., karta iza str. 332. i tablica na kraju knjige.

⁴⁸ I. FUČEK, „Juraj Mulih, začetnik prosvjetno-misionarskog rada požeških isusovaca”, *Isusovci u Hrvata* (ur. Vladimir Horvat), Zagreb, 1992., 155.

Općenito, svaki je oblik pouke koji isusovci održavaju na pučkim misijama besplatan jer oni predaju iz načela redovničkoga siromaštva.⁴⁹

- Godine **1745.** i **1746.** održavala se tzv. „ilirsko-dalmatinska misija”. Moguće da je jedan od dvojice misionara bio Ivan K. **Ivić**.⁵⁰ Prve godine obuhvaćeni su Kosinj, Otočac (4000 pričesti) i Brinje gdje se (ovoga puta kao mjesni župnik) opet pojavljuje Juraj Čolić koji i sam vrši pokornička djela. Na tim se misijama pokajao čovjek koji je želio dušu posvetiti Sotoni kako bi bolje živio, a budući da mu se Sotona nije javio, osvećivao se Bogu zlim djelima. Sljedeće godine misije su u Modruškoj biskupiji: u Gerovu, Čabru - kamo dolazi mnogo naroda iz susjedne Kranjske, u Brodu na Kupi, Moravicama, Fužinama te Grobniku - kamo stižu i Riječani.
- U međuvremenu je Juraj Vuk Čolić **1746.** godine postao senjsko-modruškim biskupom. Odmah je pozvao dva oca iz riječkoga kolegija da u Senju održe duhovne vježbe Sv. Ignacija na hrvatskome za svećenstvo, plemstvo i narod. Svakoga dana tijekom osam dana ujutro bi se u katedrali pjevale misijske pjesme. Otac misionar održao bi razmatranje, zatim bi slijedio čin pokajanja, izlaganje Otajstva, govor Isusu u Presvetom te blagoslov. Možda je upravo to bila prva misija Franje Ksaverskoga **Kortiva**, koji otprilike u to doba započinje svoje misijsko djelovanje, a kasnije će kao teolog često pratiti senjskoga biskupa na njegovim pastoralnim pohodima.⁵¹
- Na početku jeseni **1748.** godine dva su oca održala misije po osam dana u župama Sv. Juraj i Jablanac. U objema je sudjelovao i biskup Čolić. On je neke ljude koji su se preteško kažnjavali za pokoru molio da se čuvaju i rasplakao se kada su mu rekli da sada nije vrijeme za čuvanje zdravlja nego da se okaju grijesi. Na putu prema Jablancu na brodu ih je zahvatila oluja i čudesno su se spasili medaljom Sv. Franje Ksaverskoga. Lako je moguće da je i ovdje jedan od otaca bio Franjo Kortivo, kojega bi u tome slučaju iz oluje spasio njegov svetac imenjaka.
- **1755.** godine biskup Čolić poveo je Franju **Kortiva** iz riječkoga kolegija na kanonsku vizitaciju Modruške biskupije kako bi održao kratke misije. Obišli su dvadesetak župa gdje je Kortivo propovijedao o grijesima i nesreći koja snalazi grešnike, poučavao kršćanski nauk, mnogo ispovijedao pa čak katoličanstvu priveo i dva pravoslavca.

⁴⁹ Miroslav VANINO, „Geneza naučne osnove *Ratio studiorum*”, *Vrela i prinosi*, 9, 127. Dapače, na ulaznim vratima zgrade *Collegium Romanum*, koji je otvoren 23. veljače 1551. u Rimu, uz 14 članova Reda stajala je ploča s natpisom: SCUOLA DI GRAMMATICA D' HUMANITÀ E DI DOTTRINA CHRISTIANA. GRATIS. *Isto*, 113.

⁵⁰ M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod III*, 214. Ne spominju se imena dvaju otaca misionara, ali usp.: I. FUČEK, *Juraj Mulih, život i djelo*, 185., b. 20.

⁵¹ M. VANINO, o. c., 179., 226., b. 102.

- **1760.** godine otac **Kortivo** i otac Leopold **Locatelli** iz riječkoga kolegija zapu-tili su se prvo u Senj s bakarskim kanonikom i župnikom Matejem Mikočem. Tamo ih je dočekaio biskup Čolić, predao im narod na brigu, došao na svaku propovijed, sudjelovao u pokorničkoj procesiji i pričešćivao pri općoj pričesti. U Novi je misionare otpratio senjski opat Opatije Sv. Križa u Senjskoj Dragi Vuk pl. Homolić, kojega je za svećenika i opata zaredio i postavio sam Čolić. Na procesijama je bilo i do 5000 ljudi, a sudjelovali su i pavlini iz obližnjega samostana. Redovito su se pjevale misijske pjesme na hrvatskome, a podijelilo se više od tisuću misijskih knjižica s kratkom katehezom. Uspomena na tu misiju jest slika anđeoskoga mladića koju je Čolić dao napraviti za senjsku katedralu.

Zanimljivo je da je Čolić tražio misiju još 1759. godine, ali se odgađala „zbog razmirica i neprijateljstva nekih uglednih senjskih obitelji”.⁵² Čolić se zbog političkih stavova (pristajanje uz vojničku austrijsku stranku protiv potpadanja Senja pod civilnu hrvatsku upravu) stalno sukobljavao s uglednim senjskim obiteljima, a vrhunac je bio kada su ga optužili da je napravio dijete određenoj Ani iz plemićke obitelji Domazetović. Moguće je da ga je tužio senjski kanonik Vicko Domazetović za kojeg se na personalnoj vizitaciji 1751. godine kaže da je išao u Rim. U istoj se vizitaciji kanonik Vlatković opravdava da se nije složio s tim Domazetovićevim putovanjem. Zbog te optužbe Čolić se morao 1761. godine otići opravdati u Rim gdje je ostao do svoje smrti 1764. godine.⁵³ Vrlo je vjerojatno da se misija nije održala upravo zbog zahuktavanja toga sukoba.

- Za vrijeme Čolićeve odsutnosti u Rimu i nakon njegove smrti misije se održavaju svake godine od **1762.** do **1771.** godine. (Isusovački red ukinut je 1773. godine.) Održava ih uvijek Leopold **Locatelli** s raznim pratiocima. 1762. godine to je Franjo **Seklić** u župama Hreljin, Belgrad (gdje je katehezu držao već spomenuti senjski kanonik i opat Vuk pl. Homolić), Bribir i Bakar (kamo su stigli i Riječani) s ukupno 32 000 pričesti te u župi Grobnik 14. svibnja 1763. godine. Locatelli je znao i sa senjskim biskupom ići na kanonsku vizitaciju, a 1767. i 1768. godine pratilac mu je bio Juraj Mordax, a kasnije Ante Fanello (koji s Locatellijem čini tzv. „ilirske misionare”). Inače, riječki su isusovci držali misije još od 1641. godine po segnerijanskoj metodi. Godine 1641., 1642. i 1644. bili su u okolici Senja, Ledenica i Novoga, 1645. godine u Grobniku, 1649. u Tounju, Oštarijama, Ogulinu i Slunju, 1712. godine u Bakru i Čabru,

⁵² M. VANINO, o. c., 244.

⁵³ Manoilo SLADOVIĆ, *Pověsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856., 122; M. BOGOVIĆ, o. c.; Š. DEMO, o. c., 22, 187; Enver LJUBOVIĆ, „Senjski uskoci i plemići Vukasovići i njihovi grbovi”, *Senjski zbornik* 33, 2006., 63-78. Usput rečeno, Ana Domazetović pobjegla je na Krk kada je u Senj došao zagrebački kanonik Malenić zadužen za istragu slučaja.

1716. u Senju, Brinju, Lukovdolu i Čabru gdje su opet i 1718./19. godine.⁵⁴ Što se tiče naziva „ilirski misionari“, to se ime može vezati uz činjenicu da su se pučke misije otaca iz Riječkoga kolegija redovito održavale na hrvatskom jeziku te su bili na glasu kao središnjica za takve misije. Oci „ričkoga kolegija“ sastavili su i 1768. godine tiskali u Trnavi misijski priručnik *Knjižica Duhovna* koji se dijelio narodu. Sadržava *Nauk krstjanski* – kratki katekizam s poukom u čitanju, tj. abecedarijem te razne pjesme (pa i one nastale u Slavoniji) i oproste koje su pape namijenili sudionicima misija.⁵⁵

Jedini je izuzetak bila 1764. godine kada u Senjsko-modruškoj biskupiji nisu održane isusovačke misije, a to je ujedno i godina Čolićeve smrti.

Zaključak

Važno je napomenuti da se događanja u Senjsko-modruškoj biskupiji poklapaju sa slikom onodobne Europe. I ovdje je polovica 18. stoljeća doba rasta učenosti u vjerskim i svjetovnim stvarima, kako svećenika, tako i naroda, kao što je razdoblje od c. 1700. do c. 1750. godine u jugozapadnoj Njemačkoj „zlatno doba misija“.⁵⁶ Briga biskupa Čolića i mjere koje on provodi u svojoj biskupiji u žarištu su zanimanja i djelovanja Crkve u Europi još od doba Tridentskoga koncila. Ondje je, kod Čolića često spominjana, *cura animarum* bila jedan od glavnih problema za kvalitetu koje je svećenicima naloženo da vode računa. Jedna od poveznica duhovnoga rasta Crkve s uzdizanjem naroda u svim znanjima bili su isusovci. Iako se često spominje da je njihova zadaća bila borba protiv protestantske reformacije, oni ipak djeluju više kao posrednici između naroda i službene Crkve.⁵⁷ Ovaj je rad želio pokazati nekoliko stvari. Prvo, koliko informacija o povijesti, tj. životu „malih ljudi“ možemo izvući iz naizgled jednoličnih zapisa, odredbi i izvješća kanonskih vizitacija. Drugo, koliko je Hrvatska, makar i u jednome od svojih najsiromašnijih i najopustošenijih krajeva (gdje se župnici redovito žale na uvjete u kojima žive i oni i narod), u tijeku svjetskih zbivanja u Katoličkoj crkvi. Također se pokazuje koliko je upravo jedan čovjek - biskup Juraj Vuk Čolić razmišljao i djelovao kako bi duhovno i moralno, kako u vjeri, tako i u svjetovnim znanjima, uzdigao baš taj siromašni i opustošeni kraj.⁵⁸ Čolić inzistira na tome da njegovi

⁵⁴ J. BURIĆ, *o. c.*, 36., b. 100; F. E. HOŠKO, *o. c.*, 343-4.

⁵⁵ Miroslav VANINO, *Isusovci i hrvatski narod II*, Zagreb, 1987., 191. Za detalje v.: F. E. HOŠKO, *o. c.*, 339-348.

⁵⁶ L. CHÂTELLIER, *o. c.*, 120.

⁵⁷ M. R. FORSTER, *o. c.*, 228.

⁵⁸ Ne smije se zaboraviti da u takvome djelovanju Čolić nije iznimka. Primjere brige biskupa oko duhovnoga prosvjećenja naroda, brige koja ostavlja korisne, trajne i duboke posljedice na kulturu čitavoga naroda, nalazimo često kod biskupa obrazovanih u duhu posttridentskoga doba katoličke obnove. (Biskupi Juraj Branjug, Franjo Thauszy i Maksimilijan Vrhovac u Zagrebu, Ivan Antun Benzoni, Čolićev prethodnik u Senju, Vicko Zmajević u Zadru, Stjepan Cosmi u Splitu i slično.) Usporedi npr. Franjo Emanuel HOŠKO i Slavko KOVAČIĆ, „Crkva u vrijeme katoličke obnove“, *Hrvatska i Europa* (ur. Ivan

svećenici čitaju suvremene i internacionalne knjige pokazujući time da je znanje koje će oni prenositi svome narodu ravnopravno znanju ostatka onoga što danas zovemo „zapadnim svijetom” i prikazujemo uzorom napretka. Svojim odredbama o blagosti opominjanja i razumljivosti propovijedanja Čolić podsjeća da je Božja „Radosna vijest” prvenstveno namijenjena narodu i da su svećenici tu zbog naroda, a ne obratno. Svojom brigom oko organizacije misija ispunja Kristovo poslanje svjestan da je misionar pa i župnik ponekad „jedina Biblija” (tj. jedini izvor vjere i vjerskih odredbi) do koje nepismeni narod u zabitome kraju može doći, a svojim sudjelovanjem na misijama i sâm postaje dio naroda o kojemu je dužan voditi brigu, svojim primjerom najbolje potvrđujući svoje riječi.

Golub), sv. 3., Zagreb, 2003., 165 – 186. Ti biskupi pripadaju generaciji reformnih biskupa kojima je Tridentski koncil naredio da redovito prisustvuju provincijskim sinodama, obavljaju vizitacije u svojoj župi, osobno propovijedaju te ne izbivaju iz biskupije duže vremena bez posebne dozvole. Također im je omogućeno da predstavljaju autoritet kao „izaslanici Apostolske stolice” tako da njihovi posjeti župama zbog većih ovlasti dobivaju i veću težinu. V.: Žan DELIMO, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, Novi Sad, 1993., 71-75.

PRILOZI

Neobjavljeni tekstovi korišteni, ali necitirani u radu

1. Odredbe o postupanju s pukom iz Čolićevih vizitacija

- Neka se velečasni župnik prisjeti svoje pastirske dužnosti po kojoj sve grli očin-skom ljubavlju i dobronamjernošću te neka popravlja i prikladno i neprikladno, no ipak ne preuvredljivim ili preoštrim riječima nego snažnim ali i blagim, ko-reći mane morala, pokušavajući nagovoriti na vrline s namjerom da se postignu međusobna obećanja tako da će, ako izvrsno ispuni svoju službu oslanjajući se na tu župnu revnost, probuditi i potaknuti kod svojih ovčica želju i ljubav prema sebi.

Ako bi smatrao da nekoga treba nasamo prekoriti, odvojeno od ostalih, a najbolje i [udaljeno] od svetoga mjesta, neka ga prekori svećeničkom i bratskom naklonošću primijenivši dosta blagi poticaj da ga tako pridobije natrag za BOGA za bolji plod.

Najstrože zabranjujemo da se besramna rugla iznose i obznanjuju, nipošto u crkvi, ali ni na bilo kojemu mjestu nego neka se općenito napadaju mane i razumnim nagovaranjem potiče na vrline s autoritetom kako Pisma, tako i crkvenih otaca i to pod najstrožim ukorom. (Donji Kosin, 2 - 4, BAS I. 49, p. 2.).

2. Crkvena nauka kako se predaje narodu pod misom (tj. “katekizam u malom”)⁵⁹

O nauku koji se običava predavati narodu.

Prije početka mise dva svećenika sa sjedala predpjevaju sljedeću himnu dok narod slijedi. Župnik u međuvremenu provodi škropljenje.

Delo od Skrusenya, case kanta pervo negose pocne Sveta Massa.

Jasse kajem, Boxe mili,

od svakoga griha moga

i moje sercze gorko cvili

jer uvridih tebe Boga

⁵⁹ Tekst se nalazi u Urbariju Otočca, str. 5. - 11. (Arhiv Župnoga ureda Župe Presvetoga Trojstva u Otočcu). Latinski su dijelovi prevedeni na suvremeni hrvatski, dok je onodobni hrvatski ostavljen kao u izvorniku.

Miloserdje tvoyie veche

neg sve hude moyie krivine
tvoyia dobrota pustit neche
skrussen grisnik da poghine.

Lyiubim tebe dobri Boxe

iz dumbine serdcza moga
sto vech moyia Dussa moxe
i vech nego mene istoga.

Jasam spravan sve koliko

pria izgubit i umriti
neg vech tebe Rajska diko
u napridak uvriditi.

Grihe moyie i prikore

namistniku tvomu odkritchu
i pokoru svaku koyiu

naredimi izversitchu.

Smilujmise ak ti smili

po velikoj tvoj milosti
O Issusse Boxe mili
teske moyie grihe oprosti.

Budi hvalyieno po sve vrime, Issusa i Marie Slavno ime.

Usred svete mise ili iza Vjerovanja bude propovijed. Kada ona završi, župnik govori katehezu na sasvim kratak i jasan način objašnjavajući sve što je nužno potrebno za spasenje, način ispovijedanja, djelo pokajanja i ostalo oblikujući pitanja i odgovore. U nastavku se dodaje: neka se ne zaklinje Bogom i neka se uzdrži od svakoga proklinjanja. To sve neka se odvija na sljedeći način, ništa ne dodajući niti ne oduzimajući.

Upit: Kolikoje Bogov. Odgovor: jedan yie Bog. Up: Kolikoje Person. Odg: tri. Up: Kakosse zovu. Odg: Otacz, Sin i Duh Sveti. Up: Kite je stvoril. Odg: Bog Otacz. Up: Kite je odkupil. Odg: Sin Issukerst. Up: Kadi. Odg: Na Svetomu Krixu za nas umirajuchi. Up: Kiteje posvetil. Odg: Duh Sveti na Svetomu Kerstu. Up: hochieli Dussa umriti. Odg: neche. Up: Cache dat Bog dobrim. Odg: Ray Nebeski. Up: a zlim. Odg: Muke paklene. Up: Koliko stvari je potribno znati kichese pravo ispovidati. Odg: Pet. Up: Koyiesu te pet stvari. Odg: 1. Zazvati dar Duha Svetoga, i promisliti sve svoje grihe navlastito od najzadnyie spovidi ucinyiene. 2. Pokaja-

tise zanyie, ne zato dasmo snyimi Ray izgubili, ali pakal zadobili, nego samo zato dasmo snyimi pridobroga Boga uvridili. 3. ućiniti pravu odluku dasse nechiamo veche nigdar unyie povratiti. 4. pristupiti k Redovniku, i sve svojie grihe pravice no ispovidati, i niednoga nezatajati. 5. Overssiti pokoru, koyiu Redovnik naredi.

Up: Kolikesu stvari potribne znati, prez koihse covik nemore spassiti. Odg: Cettire. 1. Sveta Vera Katholicanska Rimska prez koyiese nemore niedan spassiti ni spassen biti. 2. imati temelyito uffanye u miloserdyie Boxyie, koi polak Zapovidi Boxyie xive. 3. lyiubiti Boga verhu svega stvorenyia, a iskernyiega kako nas istih radi istoga Boga. 4. Ciniti dobra dela po koih bimo mogli zadobiti diku Nebesku.

Pokayianyie za Grihe

O Bog moj jasse kayiem od svih grihov moyih svega xitka moga malih, i velikih, znanih i neznanih, ~~spovidanih i neispovidanih~~ /sic/, samo zato dasam tebe Boga moga sve dobro moyie snyima uvridil. Ja odurjavam sve grihe moyie izspravoga serdca moga, obrachiamse tebi Bogu moyemu, tebe lyiubechi verhu sve lyiubavi obechijemse dachiuse pobolysati, i polak tvoyie Svete volyie, i zapovidi xiviti, i koliko pria ispovidatise. Jesuss Maria Joseph.

Dok župnik silazi s propovjedaonice, misa se nastavlja. Kada se završi podizanje, orgulje šute, a s njima i svako drugo pjevanje. Celebrant nastavlja svetu misnu žrtvu mirnim glasom; drugi sa sjedišta jasnim i razgovjetnim glasom izgovara sljedeće: tako moli i naviješta i predmoli sve do kraja mise.

Za slavu, čast i postenye danasnyega blagdana Svete Nedilyie hochietesse prikrixit zlamenyiem Svetoga Krixa govorechi zamanom, u ime Otcza, i Sina, i Duha Svetoga. Amen.

Isspovidamse Bogu Svemoguchemu, Blaxennoj Marij, vazda Divi, Blaxenomiu Mihovilu Arkanyielu, Blaxenomiu Ivannu Kerstityiu, Svetim Apostolom Petru i Paulu, Svim Svetim, i tebi otce, zac vnogo zagrissih pomislyienyem, ricyiom, i delom, moj grih, moj grih, moj priveľiki grih: zato molim Blaxenu Mariu vazda Divu, Blaxenoga Mihovila Arkanyela, Blaxenoga Ivanna Kerstityia Svete Apostole Petra i Paula Sve Svete i tebe otce molitesse za nass ka Gospodinu Bogu nassemu. Amen. Bog vam prosti grihe vasse. Molite jedan otce nass, i jednu zdravu Mariu sami za svoje grihe.

Up: Pomiluj vass svemoguchi Bog, i odpusti grihe vasse, priveľ vas u xivot vicnyi.

Odg: Amen. Up: Proschenyie, odrissenyie i odpuschenyie grihov vassih, podal vam Svemoguchi Gospodin Bog. Odg. Amen.

Up: Gospodine uslissi molitvu moju. Odg: i vapaj moj k tebi da pride.

Up: Gospodin svami. Odg: i SDuhom tvoyim.

Pomolimosse.

Rabom i Rabinyiam tvoyim, molimote Gospodine grihe odpusti, da ki tebi ugoditi nemoremo, Roditelyicze sina tvoga, Gospodina nassega Issukersta podataystvom da spassemosse po istomu Issukerstu Gospodinu nassemu. Amen.

Poboxni Kerstiani, koi ste dosli danasnyi dan radi blagdana i devocziona Svete Nedilyie, Gospodina Boga moliti, i svogihse grihov kajati, jeste dobili ona proschenyia, kasu darovana ovomu svetomu domu, on dan kada je posvechen: zato za prieti svaki od vass podpuno proschenye hochete rechi na cast i postenyie Gospodinu Bogu Svemoguchemu tri otce nassa, i tri Zdrave Marie.

Pervi Otce nass, i pervu Zdravu Mariu, za Preuzmoxnu Kralyiczu Mariu Teresiu i svu ostalu Gospodu Kuche Austrianske, da bi nyim Gospodin Bog dal moch, i giakost, i kripost, dabi oni uzvissili, i rassirili Svetu Veru Katholicansku, a poterli pogansku, i svih ostalih svoih nepriatelyiov.

Drughi Otce nas, i drughu Zdravu Mariu sami zasse, da vas Gospodin Bog oslobodi od svakoga zla, i zale napasti, i da posalyie Gospodin Bog po svemu Kerstianstvu Mir, Zdravyie i obilyie a navlastito u ove strane, kadi mi pribivamo.

Treti otce nas, i tretu Zdravu Mariu za Dusse vassih umerssih, koisuse priporucili spominyiati u molitvah vassih, a vi to dosversivsi hochete cekat doklese Sluxba Boxyia sverssi, pakchetesse vratiti u stanyia vassa z'blagoslovom: u ime Otca, i Sina, i Duha Svetoga. Amen.

Sadasse napovidu Blagdani, ako je ki kroz Nedilyiu zapovidan ali do Misse.

Spomenak za xivih.

Sada hochiemo moliti za svih xivih kisu pomagali i pomaxu ovu Svetu Mater Crikav Plovansku za dobrocincze nyie, i nyihov ostanak, da bigim Gospodin Bog dal svemoguchi odpuschenyie, i proschenyie svih grihov, spassenye Dussam, Zdravyie, Mir, svaku dobru srichiu i napridak svoym svetim blagoslovom u nyihovoj muki i trudu. Otce nas. Zdrava Maria.etc.

Spomenak za Mertvih.

Tulikajse za svih mertvih dobrocinacz ove Svete Matere Crikve Plovanske, kisu od ovoga svita preminuli, i kakova dobra ovoj svetoj Materi Crikvi ostavili ali Redovnikom, ter akosu dusse nyihove zaderxane u mukah od Purgatoria da bigih Gospodinon Bog Svemoguchi oslobodil po ovih svetih molitvah, i postavil u broj med svoje izabrane. Otce nas. Zdrava Maria. etc.

Za tim molisse vera kako slidi.

Verujem u Boga Otca Svemoguchega Stvoritelyia Neba i Zemlyie, i u Isukersta Sina nyiegova jedinoga Gospodina nassega, koi je zacet od Duha Svetoga, rodyien od Marie Dive, mucen pod pontiom Pilatom, propet mertav, i pokopan: sayde nad Pakal treći dan uskersnu od mertvih, uzajde na Nebessa, sidi na desnu Boga Otca Svemoguchega, od tuda hoche dojtı suditi xive i mertv: Virujem u Duha Svetoga, Svetu Crikvu Katholicansku, Svetih opc-hinu, odpuschenye grihov, pulti uskersnutye xivot vicnyi. Amen.

Deset Zapovidi Boxyih.

1. Ja jessam Gospodin Bog tvoj, nemoj imati drugoga Boga izvan mene
2. Neuzmi u tasche ime Boxyie, nitiga spominyi u taschini, ali prez potrebe.
3. Spomenisse posvetiti dan Svete Nedilyie, i ostale blagdane zapovidane.
4. Postuj Otcza i Mater i svakoga stariiega od sebe, ako hoches dugo xiviti, i blagoslov Boxyi imati.
5. Neubij oruxyiem ni jezikom iskernyiega tvoga.
6. Neucini prelyubodevstva, i nesagrissi bludno.
7. Neukradi nistar tuyiega.
8. Nereczi krivo svidoçanstvo, suproti iskernyiemu tvomu.
9. Nepoxeli tuyie xene, ni xena tuyiega muxa.
10. Nepoxeli nijedne stvari tuyie.

Pet je Zapovidi Svete Matere Crikve.

1. Slussati Missu, Sve Nedilyie, i ostale Blagdane Zapovidane.
2. Postiti korizmu, i poste zapovidane, Cetvere Kvatre, negisti messo u petak, ni u subottu.
3. Ispovidatisse najmanyie jednucz u godische svomu vlastovitomu Plovanu ali drugomu s'nyiegovim dopuschenyem, i pricestitisse o Vazmu.
4. Nepirovati u vrimenta zabranyiena, a to od perve Nedilyie prisaschia Gospodina do trih kralyi, i od pervoga dneva korizme do ossam dan po vazmu.
5. Platiti desetine Crikvene.

Sedan je Svetih Sakramentov.

1. Kerschienye, koyie nass cini Kerstiane.
2. Krixmanyie, koyie nam daje milost, da budemo izverstni i kripki kerstiani.
3. Sveto Priceschenye, koyie brani dussu od griha i uzderxi u milosti Boxyioj.
4. Pokora, ili Sveta ispovid, koja pomercuje, i odnimlyie grihe od Dusse.
5. Ulyie Sveto, ili napokonyie pomaxanyie, koyie daje pomoch za dobro umriti.

6. Red sveti, koi daje kripost, i milost Boxyiu Redovnikom i ostalim Sluxbenikom Crikvenim, za mochi dobro ciniti Sluxbu Boxyiu.
7. Xenidba, ka daje kripost, i milost Boxyiu onim, koisse zakonito zdruuju za xivit u miru, i izkranit sinove.

Sedan je Smertnih Grihov.

1. Oholost. 2. Lakomost. 3. Bludnost. 4. Poxerlost u gitchiu, i pitju.
5. Nenavidnost. 6. Serditost. 7. Lenost ne hoditi Svetoj Massi i nemoliti Boga.

Delo od Vere.

Ja virujem temelyito Boxe moj, dassi ti Bog jedini u trih sobstvih Boxanstvenih, kojasse xovu Otacz, Sin, i Duh Sveti. Virujem da tvoj Sin jedino rodyieni ucinilse je Clovik po kriposti Duha Svetoga u Pricistoj utrobi Divicze Marie, koi umri za nas na Krixu, uskersnu od mertvih, i uzide na Nebessa, odkle ima doiti za suditi xive, i mertve, i za dati dobrim Raj Nebeski, a zlim Muke Paklene. Viruyiem sve ovo, i sva ostala koyia veruje, i uci Sveta Mati Crikva Rimska Katholicanska, jersi ti ovako nyioj objavil primudri Gospodine, koi nemores privariti, ni privaren biti.

Delo od Uffanyia.

Ja uffam Boxe moj, po dostojanstvih Spassitelyia nassega Isukersta, da hochesmi oprostit sve grihe moje, i dati milost za dobiti vikovicni xivot u Rayiu, kogasi ti svemoguchi, premilostivi i priverni Gospodine obechial svim cinechim dobra dela, koja stvojom svetom pomochoch odlucujem i ja ciniti.

Delo od Lyiubavi

Jate lyiubim Boxe moj, za svim serczem, verhu svih stvarih, jersi ti moj Gospodine najveche, i najsvernie dobro: za lyiubav tvoju lyiubim i lyiubitichu moga iskernyiega, kako istoga mene spravansam pria sve izgubiti, i umriti, nego tebe uvriditi.

Delo od Skrusenyia.

Gospodine Boxe moj, jase kajem za svim serczem od svih mogih grihov, jersam grissechi uvridil tebe Boga moga pridragoga koga lyiubim za svim serczem, verhu svih stvari, i vech nego istoga mene. Odlucujem temelyito s'tvojom svetom pomochoch, date nechiu veche nigdar uvriditi, i da hochiu bixati od svake blixnyie grisne prigode.

Na kraju mise izlaže se presveto i recitiraju se litanije Svih svetih s molitvom presvetom sakramentu. Zatim se zvoni Zdravo Marijo u podne. Celebrant predmoli „Anđeo Gospodnji navijestio, Zdravo Marijo milosti p.” sve do „Isus” uključivo, a ostatak jasnim glasom nastavlja puk. Nastavlja se molitva: „Milost svoju molimo Te“ itd.

Nadovezuje se jedan Očenaš i Zdravo Marijo za mrtve. Još jedan Očenaš i Zdravo za žive. Zatim se sve zatvara.

Budi hvaljeno po sve vrime, Isusa i Mariae slatko Ime.

Dok svećenik pohranjuje presveti sakrament ostali kler uzdišući pjeva, a narod slijedi. O Isuse slatki vmili nigdase od nas ne gdili.

Ostavitnas nemoy! Isuse Boxe moij

Isuse Boxe moij! ostavitnas nemoij.

Kraj nedjeljne mise

3. Odredbe o katehezi iz vizitacija biskupa Čolića

- Kada se čini da ovaj narod, željan i pohlepan da čuje riječ BOŽJU, kao da trpi glad, kome više dolikuje i kome je potrebnije da im lomi kruh nego časnome kaptolu s njihovim župnikom, čuvaru, učitelju, graditelju ovih duša? Stoga svom silom kojom možemo i nastojanjem nagovaramo časni kaptol da za spasenje tih duša i uvećanje svojih zasluga te dobivanje plaće pred BOGOM podijele među sobom propovijedanje Božje riječi nedjeljama kada se narod običava skupljati, ne samo u korizmi i došašću nego i kroz cijelu godinu i to tako da, ako se izostavi kateheza koju običava i dužan je obavljati velepoštovani župnik, a zatim i svečaniji blagdani te prve nedjelje u svakome mjesecu, ne bude nitko među velepoštovanim kanonicima tko nije prema svome redu sâm govorio narodu, osim ako je spriječen preprekom bolesti ili nekom drugom opravdanom [preprekom]. (Grobnik, 6, BAS I. 50, p. 68-69.).
- A kako bi se te potrebne stvari što prije naučile, velepoštovani će župnik svake nedjelje i blagdani imati katehetski govor ujutro oko osme ure za pastire i dječake, a desete za narod i molit će s njima razgovjetno i jasno tri teološka čina s pokajanjem, *Vjervanjam*, *Očenašem*, *Zdravo Marijom*, deset zapovijedi Dekaloga, pet crkvenih, sedam sakramenata i ispitivat će dječake prema kršćanskome učenju marljivo se trudeći da svi pojedinci dobro nauče četiri osnovna otajstva koja je nužno vjerovati kao i pet točaka za obavljanje dobre ispovijedi, zatim i poznavanje nužno za Sv. pričest objašnjavajući narodu barem čas jedan članak iz *Vjervanja*, čas jedan propis, čas jedan od sakramenata tako da mu prema redu Rimskoga obrednika, pomogavši se i katehistima (bilo Ardijom, bilo Turlotom, bilo *Srži kateheze*, bilo Marchantom⁶⁰), objavi i razjasne pojedini članci, propisi i sakramenti jedan za drugim. (Grobnik, 9, BAS I. 50, p. 69.).

⁶⁰ Za sve u ovim odredbama navedene autore i djela detaljnije v.: M. MATASOVIĆ, *o. c.*, 131-141.

- Neka se kršćanski nauk uspostavi neprekidno svaki dan tako da ujutro nakon prve svete mise bude kateheza dječaka u vezi s onim što je potrebno za spasenje. Naime, nakon nauka o pravljenu križa da je Bog jedan - tri osobe među sobom posve jednake, od kojih je druga uzevši smrtno tijelo u utrobi Blažene Djevice djelom Duha Svetoga svojom smrću nas otkupila, a bit će sudac zlih i naplatitelj dobrih te da to treba vjerovati zato što je to Bog - premudar i preistinit objavio Crkvi te nam to iznio da vjerujemo. [Trebalo ih poučavati] u vezi s dijelovima dobre i potrebne ispovijedi, zatim ono što treba vjerovati u vezi s Presvetom Euharistijom. A za odrasle je pod pjevanom misom katehetska propovijed prema redu *Rimskoga katekizma* primijenivši i Turlota za historijate itd. razumljivim i jasnim objašnjenjem o *Vjeronanju*, zapovijedima Dekaloga, pet crkvenih [zapovijedi], sakramentima, *Očenašu*, *Zdravo Mariji*, a te katehetske propovijedi neka izvršavaju kaptolci naizmjenice na veću slavu Božju, spas duša o kojima im je povjerena briga i izuzetnu hvalu njih samih. (Bribir, 4, BAS I. 50, p. 119.).
- Onako kako se iz raznih razloga ne savjetuje napamet recitirati teološke čine, novom metodom sastavljene od strane velepoštovanoga župnika, a da nisu otisnute niti zapisane, tako njih časni kapelan, kada je župnik bolestan ili odsutan ili ne zna moliti istim stihovima ili treba kovati druge na zbrku u pamćenju naroda, a to bi se isto dogodilo i u slučaju preseljenja ili smrti spomenutoga velepoštovanog župnika. Da ta pogibelj ne bude u blizini te da bi se u čitavoj dijecezi (radi ovoga preseljenja župnika) skladno recitali ti Naši takvi teološki čini, povjereni pamćenju sviju, a onda i drugo što je potrebno za spasenje, okružnicom dostavljeno objema dijecezama, župnik će se pobrinuti da ih ispiše čitljivim rukopisom, prebaci na ploču koja visi u crkvi uz veći žrtvenik te da te iste pročita svake nedjelje i blagdana - bilo on sam, bilo jedan od njegovih pomoćnika - glasno, razgovijetnim riječima koje će narod pojedinačno ponavljati prema pravilu Naših odluka iz prijašnje vizitacije ne mijenjajući ništa više. (Lešće, 8, BAS I. 49, p. 57.).
- Velepoštovani će župnik marljivije nastojati da se izvrši deveta odluka i to uspostavljanjem kateheze za narod svake nedjelje, kojom će se pod samom župnom misom pokušati objasniti neki članak vjere, propis Dekaloga ili Crkve, a zatim i slavljenje mise prema naumu Presvetoga Tridentskog koncila govoreći razgovijetnim, jasnim i prisnim govorom, ne opširnim i lomeći kruh za narod. Nakon same mise neka se dječaci poučavaju svemu što je potrebno za spasenje. Trebat će nagovarati razboritije, s oltara ili propovjedaonice, blagim i poticajnim govorom da roditelji barem svake druge nedjelje šalju svoj porod na kršćanski nauk kao što to zahtijeva njihova najozbiljnija dužnost da traže katoličko obrazovanje dječaka od kojega zavisi njihovo spasenje. (Tounj, 3, BAS I. 49, p. 43.).
- Devetu odluku prijašnje vizitacije, koja se dosad nije održavala, proširujemo tako da časni upravitelj svake nedjelje i blagdana narodu nakon Evanđelja i

Vjerovanja objasni neki članak vjere, zatim propise Dekaloga, Crkve i sedam sakramenata iz *Rimskoga katekizma* upravo tim redom, potpomognut još nekim katehistom kao što su Turlot, *Srž kateheze* ili p. Ardia ili Marchant itd. [govoreći] razgovijetnim, jasnim i kratkim govorom najviše pola sata. Kada se to završi, molit će naizmjenice s narodom koji odgovara *Očenaš*, *Zdravo Mariju*, *Vjerovanje*, deset zapovijedi Dekaloga, pet Crkve, sedam sakramenata, a zatim redovito teološke čine vjere, nade i ljubavi zajedno s pokajanjem. Pod istom će misom poticati roditelje da svoj porod barem svake druge nedjelje i blagdane šalju na kršćanski nauk i pokušat će ih domamiti jednim ili dvama novčićima ili sličicom ili drugim darom. Zatim će poslije mise poučavati one kršćanske obrasce i četiri tajne nužno potrebne za spasenje sa svojom formalnom pobudom. Poznavanje toga, naime, božanske biti jedinstva, trojstva osoba, druge osobe koja je Božansko utjelovljenje, BOGA, naplatitelja dobrih i suca zlih, svaki će dan tako ponavljati, utuvljivati im u glavu i pokušavati u njih utisnuti dok svi to ne budu savršeno znali. (Saborsko, 4, BAS I. 49, p. 47.).

- Opominjemo časnoga kapelana da u potpunosti preda na izvršenje četrnaestu odluku prijašnje vizitacije podučavajući dječake, osim ondje izrečenoga, također i osnovama latinskoga jezika da tako uvijek zaposlen boravi kod kuće marljivije nego dosada kako traži njegov razum i neophodna briga za duše, bez lutanja, osobito izvan župe, što mu u potpunosti zabranjujemo. (Stajnica, 5, BAS I. 49, p. 21.).
- Nalažemo i najstrože naređujemo velepoštovanome župniku i kapelanu da pod prijetnjom kazne Božanskoga suda, prema uredbi osme odluke, svake nedjelje kršćanskome nauku poučavaju narod i one dječake za koje se nađe da su jako siromašno produhovljeni, dapače potpuno neuki u poznavanju božanskih tajni, čak i onih nužnih za spasenje. Neka poučavaju tako da katehetski nauk za narod bude kratak, izrečen razgovijetnim, jasnim i prisnim govorom, a nakon svete mise [neka bude] pouka dječaka i ispit. (Brod, 1, BAS I. 49, p. 39.).
- Također želimo i naređujemo da se one Naše naredbe koje se tiču naroda, kako u ovoj, tako i u prijašnjoj Našoj kanonskoj vizitaciji, četiri puta godišnje na većemu skupu naroda pročitaju tjerajući ujedno na njihovo izvršenje makar izmolivši svjetovnu pomoć. Inače ćemo im, upotrijebivši svoj autoritet, zabraniti pristup u crkve. (Sv. Juraj, 7, BAS I. 49, p. 31.).
- Neznayuch razloxit ova nevischia celyad od ove Plovaniye, kada ka umre nosechia xenska glava, yeli u nyoy mertuo ali ne dite, hochiedu sve takove valje po smerti otvorit, i gljedat za pomoch onomu ditetu i njegovomu viko vicnomu zahranjenju Svetim Kerstom, akose na ikoy način bude moglo, i zatogih nimaju pervo pokopavat; kadi chiedu imat alli P. Plovana alli Capellana dozvat, za moch valje S. Kerstom na kogi način takovomu priskocit ditetu. (Lešće, dodana odredba za narod, BAS I 49, p. 58.),

***Ad maiorem Dei gloriam*, part II: Religious education in the Diocese of Senj in the mid-eighteenth century**

Maja Matasović
Croatian Institute of History
Opatička 10
Zagreb
Republic of Croatia

Summary

The mid-eighteenth century canonical visitations of Juraj Vuk Čolić, bishop of Senj, offer valuable historical material about the religious education of priests active in his diocese, as well as of the lay people in the area. This essay analyzes this source and focuses especially on the orders issued by the bishop and the reports written by the (mostly parish) priests, about the education of their parishioners. Bishop Čolić was greatly concerned with the education, whether in religious or formal education. His concerns are confirmed by directions he gave to his parish priests: on how to treat the parishioners; when and how to set up the celebration of the Holy Mass; as well as on the catechesis and what to teach. He also dedicated much attention to the missions conducted to renew the faith, instruct in the religious truths and teach the art of reading and writing. Here the role of the Jesuit order in such actions comes into focus, although others, especially Capuchins, were also diligent in the education of the people. Their activities were conducted according to the principles of the Council of Trent, which viewed lay education as a means towards strengthening their faith and pulling them out of the darkness of heresy and superstitions. The discussion is based on the examples from contemporary documents that, if read carefully, provide a vivid picture of the real life.

Key words: Diocese of Senj, Catholic Church, religious education, catechesis, missions